

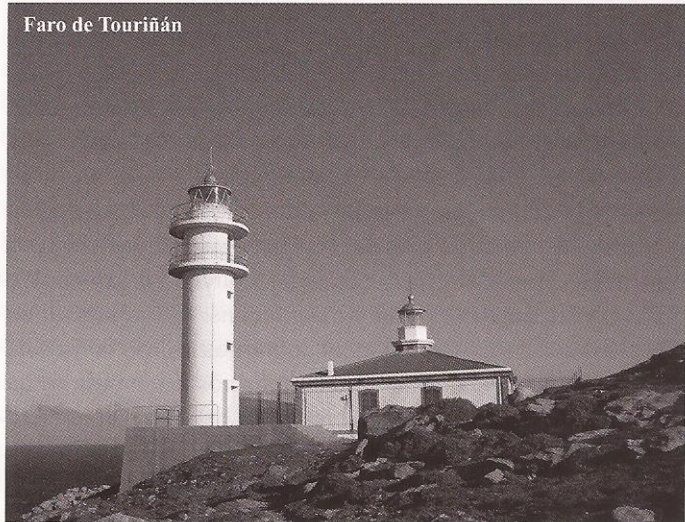

O Estraño das Illas é que Haxa Pescadores

Por: Francisco Calo Lourido

Se a asociación editora desta revista se autocris-mou como “Pineiróns”, conxugando o nome da illa que pecha a bocana da ría de Pontevedra co do molusco *Haliotis tuberculata* (L. 1758), coñecido na costa galega como “pe-neira” -aínda que na miña vila do Porto do Son somos máis orixinais e preferimos dicir “sués”- e se a propia revista retrotrae o nome de Ons aos tempos nos que se coñecía como Aunios, non é preciso ser moi agudo para supoñer que existe unha fonda relación entre os fundadores da asociación e do seu órgano escrito de comunicación coa devandita illa.

Faro de Touriñán

Ao longo dos xa 18 números editados, son abondosos os artigos que tratan temas relacionados ou específicos sobre Ons, Sálvora, A Toxa, Arousa, Cíes ou Tambo, illas todas elas incluídas no territorio de proximidade da asociación, como denotan con rotunda evidencia os anunciantes que fixeron posible a publicación da revista ata o presente número. A súa continuidade pasou por intres difíciles, agravándose hoxe pola terrible e estendida penuria económica. Por esta razón e, aínda co desexo de que as augas volvan ao rego e sigan fluíndo os números moitas primaveras máis, por se hai que facer un descanso obrigado, quixen rematar esta etapa retomando o tema das illas de xeito teórico, englobando as xa citadas e incluíndo no lote todas as galegas, aínda que podería facer extensibles os comentarios a todas as comprendidas nas nosas latitudes.

Poderíamos incluso dar un paso máis e engadir as numerosas illas do litoral galego que, desde hai uns séculos, poucos, deixaron de selo para se converter en penínsulas. Galicia, e España tamén, está absolutamente falta de traballos de xeografía histórica, na liña seguida por historiadores como

Samarkin, da escola rusa, ou Leroy Ladurie, da francesa, ou, por non multiplicar as citas, sempre foráneas, polos traballos de Pounds desde a Universidade de Cambridge. A ignorancia que sobre esta grande parcela da investigación hai en boa parte de moitos historiadores peninsulares fainos ler cousas realmente incríbles, pois, sendo a historia algo dinámico por definición, choca comprobar que estes investigadores traballan sobre un territorio físico que, para eles, permaneceu estable e inmutable, cando menos dende a súa concreta etapa de estudo ata hoxe. Esta sincrónica visión da xeografía dificultalles a comprensión da insularidade que figura nos documentos, onde se nomea como illas lugares que, hoxe, son penínsulas, caso de Monte Louro, Touriñán, etc., sen minusvalorar que, ás veces, certas penínsulas, observadas desde o mar, puideron ser tomadas por illas. Aínda no século XVI se dicía que a característica morfolóxica principal da Coruña era “el ser casi una isla” e, das repetidas veces que o mar atravesou o istmo, a máis sonada foi a do 12 de novembro de 1685, cando, entre as dúas e as tres da tarde, as augas do “mar de Orzán” varrerón o mariñeiro barrio da Pescadería ata se xuntar coas máis tranquilas do “mar de la playa”, onde hoxe está o porto, pola zona de recheo do Obelisco. Disque os coruñeses se dedicaron a apañar fanecas e sanmartiños, que quedaron ciscados polas rúas tralo paso das augas.

Fálase moito, desde hai uns anos, dun cambio climático que ameaza coa subida do nivel do mar por mor da progresiva desaparición dos xeos boreais. Se os xeólogos nos falan das enormes e repetidas oscilacións que o mar sufriu ao longo do Cuaternario, con períodos nos que as Cíes ou Ons non eran máis que montes en plena terra firme e varios quilómetros afastados do mar, e outros nos que as praias fósiles indican que o océano, por exemplo na Coruña, lambía o que, moitos milenios despois, sería o baseamento da torre de Hércules, os historiadores podemos falar de subidas e baixadas do nivel do mar, así como de movementos epiroxenéticos, isostáticos, que ocasionaron afundimentos ou elevacións da costa de varios metros de altura desde que os habitantes dos castros viron chegar as lexións romanas ata hoxe. Aínda poderíamos referirnos aos aportes sedimentarios dos ríos, facendo avanzar a costa a base de marismas ou xunqueiras, esteiros e deltas, areando e inutilizando portos que foron importantes, como Noia ou Pontevedra, aínda que a acción dos ríos foi aquí insignificante, se a comparamos cos máis de cinco quilómetros que afastan a populosa cidade romana de Ostia do actual porto, Lido de Ostia, e non digamos, se pensamos na cidade de Adria, porto de mar en época de Augusto e, hoxe, a uns 35 quilómetros de distancia do Adriático, mar que

posiblemente herdou o seu nome. Camiñando pola chamada Via Portuaria de Éfeso, importantísimo porto comercial na antigüidade, non vin trazas de mar, sendo informado de que, agora, batía uns seis quilómetros máis alá.

Nas costas volcánicas, pensemos en Pozzuoli, preto de Nápoles, temos aínda lentos episodios de ascenso e descenso da terra, fenómeno coñecido como bradisismo, que nos permite admirar un fermoso e curiosísimo exemplo no mercado romano ou, máis comunmente, templo de Serapis. Fíxose esta edificación portuaria no S. II d. C. e 200 anos despois xa estaba somerxida varios metros. Volveu emerxer séculos máis tarde, mostrando desde aquela a acción erosiva de moluscos litófagos nas tres columnas que sempre permaneceron ergueitas. Cambios de dirección das correntes mariñas, combinados ou non con algún dos factores anteriores, transformaron moitas illas en penínsulas, como Cádiz, Donostia, Peñíscola, Xibraltar ou, amais dos xa citados Monte Louro ou Touriñán, en Galicia, por non facer un listado, o paradigma do Grove, co seu extenso tómbolo da Lanzada, no que a capela e a torre protexían o acceso sur á Ría de Arousa.

Se as terras interiores están sometidas a cambios xeomorfolóxicos, as costas, por unhas causas ou outras, sofren continuamente mutacións significativas e, en ocasións, catastróficas, e todo o que antecede non é máis ca unha sin-

concertante. Para un mariñeiro da época dos descubrimentos eran inexplicablemente reais.

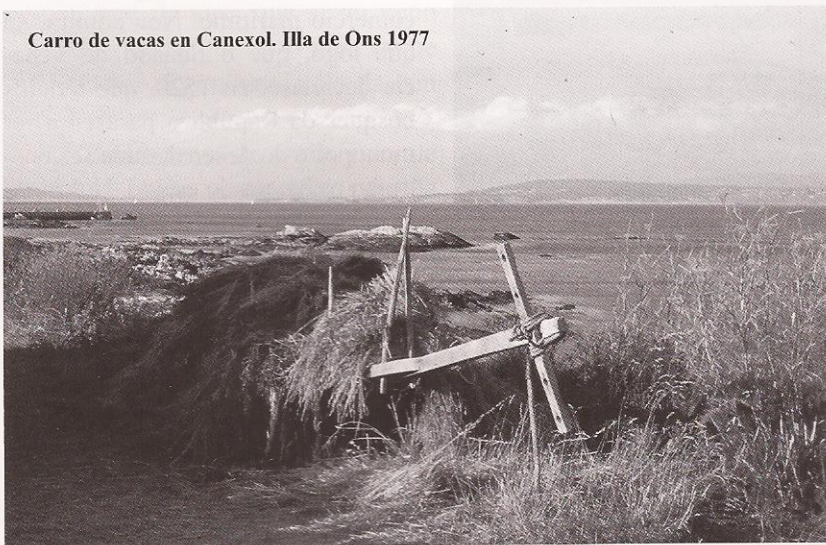
Pero centrémonos agora non nas ilusións ópticas, senón nas illas reais do noso mar galego.

Cómpre principiar dicindo que as nosas illas estiveron durante a maior parte dos tempos históricos totalmente desertas. Hai nelas restos prehistóricos e protohistóricos, con castros que demostran unha ocupación estable; pero a partires de aí comezan as sombras. Cando a mesma Historia Compostelá nos di que a inseguridade é tal que nin tan sequera podía haber labregos vivindo na costa, por teren que fuxir das incursións dos piratas e se refuxiar en montes e covas, e así todas as primaveras, debemos pensar que a permanencia estable nas illas resultaba imposible. Por iso, só temos restos de ocupacións por parte de eremitas ou monxes. En Ons, doada ao cabido compostelán, en 899, por Afonso III, contamos coa chamada laxe do Crego, un sepulcro escavado nunha rocha que, actualmente, vela na costa oriental, o que denota un evidente cambio do nivel do mar. En 1152, o rei Afonso VII concede a illa central das Cíes (Santo Estevo) ao mosteiro de Celanova, e Afonso VIII de Galicia-León e IX de Castela doa a do sur (San Martiño) ao Mestre Pedro, un crego, pasando á súa morte ao mosteiro de Oia. Todas as illas da nosa costa, amais das citadas, contaron con eremitas e ermidas, e mesmo algunhas con mosteiros e monxes, caso de Tambo e Illa do Santo na ría de Pontevedra, A Creba na de Muros e Noia, San Simón na de Vigo, Sálvora na da Arousa, etc.

Chegou un intre no que as continuadas incursións de berberiscos e luteranos, con escala nas illas para repouso, reparación de avarías, facer augada, preparar ataques ás vilas costeiras e controlar o paso do noroeste, obrigado para tódolos navíos que fosen ou viñesen do continente americano, ocasionaron o despoboamento absoluto. Cómpre indicar que a Illa de Arousa, de grande extensión, no interior da ría e moi próxima a terra, estivo habitada de xeito ininterrompido desde a prehistoria ata hoxe. No número 10 de Aunios fixen notar que a mediados do século XVIII estaban despoboadas as illas de Ons, Onza e Louxo, rozando toxo os veciños de Noalla e Bueu e ceibando gando, de xeito esporádico, nas dúas primeiras, mentres que a illa

de Arousa se atopaba moi poboada por labregos puros, mariñeiros puros e labregos que complementaban a súa economía cun traballo estacional no mar. Haberá que agardar á relativa tranquilidade do século XIX, trala francesada, para que se establecesen colonos nas diferentes illas. Para un profano, a ocupación exclusiva dun illán tiña que ser necesariamente a pesca, cando en realidade ao que se dedicaron inicialmente foi á agricultura e ao pastoreo. É obvio que apañarían polas praias e zona intermareal todo aquilo que puidesen, e que pescarían lábridos desde as pedras; pero este aporte proteínico non sería máis ca un complemento alimenticio. O que si

Carro de vacas en Canexol. Illa de Ons 1977

tética panorámica dun mar e dunhas costas cambiantes, nas que hai illas que están e non están, que emerxen ou deciden apegarse a terra firme. Se a esta realidade tanxible sumamos os relativamente frecuentes espellismos que se producen no mar, non admira que os mariñeiros cresen en illas maravillosas que mudaban de lugar, como a de San Brandán, ao que se representaba celebrando misa á sombra dunhas palmeiras sobre o lombo dunha balea. No Porto do Son dicimos que *ourea o mar*, cando se produce un destes fenómenos ópticos; eu, que tiven a fortuna de presenciarlos con total nitidez en dúas ocasións, podo asegurar que son dun realismo des-

facían os labradores era apañar para as terras o argazo que o mar deixaba nas praias.

Nun bo documental sobre unha das illas do Exeo, dicíase que sempre estivo habitada por pastores, que seguían os seus rabaños de cabras ata que estas, en chegando á beira do mar, retrocedían, facendo o pastor o mesmo. Hai abundosa documentación que fala da ausencia de mariñeiros nas illas do Mediterráneo, e o mestre Braudel, no seu *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, insiste nesa realidade. No *Breviario Mediterráneo* de Predrag Matvejevic temos moitas alusións a esta carencia, como: “Ao afastarse da costa cara ao centro da illa, a relación co mar varía gradualmente, o interior domina sobre o litoral, o litoral sobre o propio mar. Os habitantes son máis agricultores que mariños, menos pescadores que pastores. Estes fenómenos tamén se atopan fóra das illas”, e máis adiante engade: “Leonardo Sciascia revela, sen ningunha concesión, que os illáns adoitan se subtraer ao mar e que Sicilia non é tanto illa como semella”. Cheguen estas notas para apoiar o que tento dicir sobre a non dedicación á pesca dos habitantes das nosas illas. Agás que nos traslademos á Polinesia, habitada por verdadeiros homes de mar, o habitual era a práctica de traballos agrícolas e gandeiros.

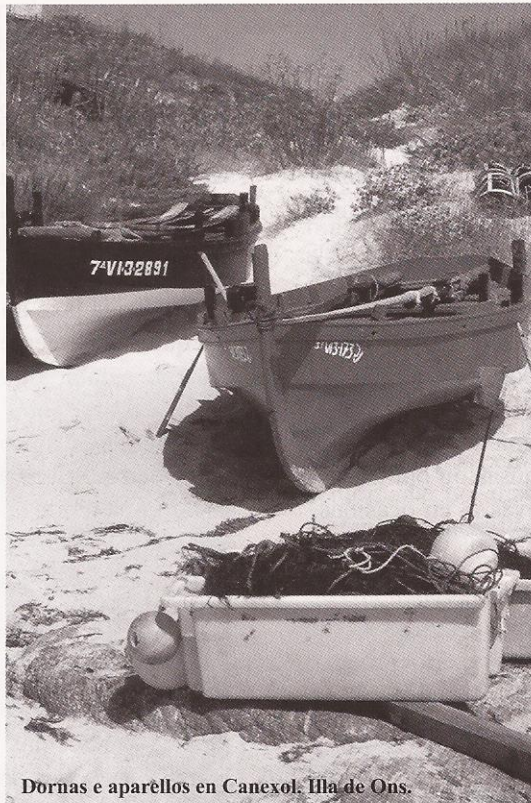
Cando se fala dos mariñeiros de dorna de Ons, estase a falar dun fenómeno moi recente, non anterior á instalación na illa dun almacén de salga na época do Marqués de Valadares e, a partires de aí, xa no século XX, baixo a posesión de Riobó e o seu monopolio do polbo. Outro tanto poderíamos dicir das Cíes, onde, malia tentativas no século XVIII, houbo tamén

que agardar ata o XIX para que se instalasen os almacéns de salga e os seus moradores deixasen de vivir exclusivamente do campo. Antes eran labregos e pastores, non sendo o mar máis ca un cativo complemento alimenticio.

Teño escrito que o home se fixo mariñeiro por absoluta necesidade e que, unha vez que deixou de ser labrego e se volveu mariñeiro entrou nun mundo móbil que foi modelando un novo carácter, un novo temperamento e unha nova cosmovisión: o que diferencia un labrego dun home de mar. Se a meirande parte da costa está orfa de pescadores, moito máis as illas onde por haber non había nin madeira, elemento indispensable para construír embarcacións. A escaseza de madeira constituíu un verdadeiro problema na Europa occidental xa desde as fins da Idade Media, vén-dose na obriga de importala desde a Europa oriental. E se imos ao Mediterráneo, presenciamos o mesmo, pero máis agravado, o que impedía que os habitantes da costa puidesen exercer a práctica da pesca ou do comercio marítimo. Non admira, xa que logo, que o Senado de Venecia decretase, en 1520, que tódolos bosques da República pasasen a ser monopolio do Arsenal, onde se construían os barcos do estado. Nos montes que bordean o noso mar, temos as devesas, chamadas en castelán “de-

hesas”, do latín “defensa” ou couto pechado. Pertencían ao rei, polo que se coñecen tamén como devesas reais, e a súa función era abastecer de boa madeira os estaleiros que fabricaban os barcos da real armada. Como as árbores do rei non chegaban para a enorme demanda que había, téñense ditado ordes polas que ningún particular podía facer cortes nas súas propiedades sen autorización expresa do Ministro Provincial de Mariña (hoxe chamariámoslle delegado) ou do seu Intendente Xeral.

Nas illas non había árbores, en terra firme había dificultades para se facer con madeira e, se algún illán tiña a tentación de mudar o oficio e se dedicar á pesca, carecía de cartos para mercala, polo que a carencia de barcos impedía que os labregos deixasen de selo e se iniciasen nas actividades haliéuticas. Os mariñeiros de Ons, traballando en dornas ata hai pouco tempo e, hoxe, tripulando barcos desde Bueu, hai cento e pico de anos eran exclusivamente labregos e ata hai dous días aínda se lles podería aplicar aquela cantiga que, hai moitos anos, escoitei en Noia: “O noso patrón é bravo / sabe remendar as redes / ca chavella do arado”. Proceden dunha illa e aínda non chegaron a ser mariñeiros totalmente puros.

Dornas e aparellos en Canexol. Illa de Ons.

Traballando as terras. Camiño de Canexol.
Volta do Prado. Illa de Ons 1979

